

LIETUVIŠKAS BATAS KEMBRIDŽO UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

Alma Braziūnienė | Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir leidybos tyrimų katedra
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: alma.braziuniene@kf.vu.lt

Gina Kavaliūnaitė | Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
El. paštas: gina.holvoet@flf.vu.lt

2016 metais Kembridžo universiteto bibliotekos parodoje „Įdomybės“ (*Curiosa*) tarp kitų neįprastų, bibliotekoms nebūdingų eksponatų – stručio plunksnos, Pompėjų sieninės tapybos fragmentų, Charlesui Darwinui atsiųsto barzdos plaukų kuokšto, saugomo Ch. Darwino archyve, bumerango, mumijos ir kitų iš įvairiausių pasaulio kraštų įvairiausiomis aplinkybėmis į Kembridžo universiteto biblioteką atkeliavusių neknyginių objektų, lankytojų dėmesį patraukė ir senas batas (aulinukas) greta 1701 metų lietuviškojo Naujojo Testamento. Paroda, veikusi iki 2017 m. kovo 21 d., taip ir buvo sumanyta: stengtasi parodyti, kad vienoje iš seniausių Europos bibliotekų galima rasti ne tik mokslo visuomenei svarbių senųjų leidinių, bet ir visokių kitokių įdomybių, platesnei auditorijai anksčiau nerodytų ar tiesiog nesulaukusių deramo dėmesio, o dabar kuriančių intriguojančius mažuosius istorinius pasakojimus.

Šia paroda, kaip ir įvairiais kitais renginiais, Kembridžo universiteto biblioteka minėjo savo 600 metų jubiliejų. Tai seniausia universitetinė biblioteka Jungtinėje Karalystėje, įkurta ne vėliau kaip 1416 metais (būtent 1416 m. kovo mėnesį Williamas Loringas pareiškė norą tris savo asmenines knygas padovanoiti Kembridžo universitetui: „Item volo quod omnes libri mei juris civilis remaneant in communi libraria scholarium universitatis Cantebrigg in perpetuum“; Oksfordo, seniausio Jungtinės Karalystės universiteto, įkurto 1249 m., biblioteka, savo pradžia skaičiuojanti nuo Gločesterio kunigaikščio Humfrey'aus rankraščių donacijų 1439 ir 1444 metais, yra pora dešimtmečių jaunesnė). Jau apie 1424 m. buvo sudarytas bibliotekos katalogas (jame 122 knygos), o 1473 m. turėta 330 knygų. Nuo XVI a. biblioteka augo dovanų dėka, pradėjo gauti pri-

valomąjį egzempliorių. Dabar tai viena didžiausių universitetinių bibliotekų Jungtinėje Karalystėje, turinti apie 8 mln. knygų, besididžiuojanti išskirtinėmis senųjų leidinių, rankraščių, žemėlapių ir kitomis kolekcijomis.

Aulinukas šalia 1701 metų lietuviškojo Naujojo Testamento nebuvo visiškai naujiena besidomintiems senaisiais leidiniais. Mat 1961 metais Londone leidžiamame periodiniame bibliofilams skirtame leidinyje „The Book Collector“ (Autum, nr. 3) Johnas Claudas Trewinard’as Oatesas paskelbė straipsnį „Senas batas Kembridže“ (*An Old Boot at Cambridge*). Jame išsamiai aprašė intriguojančią istoriją, kaip ir kodėl šalia Naujojo Testamento, išleisto 1701 m. Karaliaučiuje, Kembridžo universiteto bibliotekos saugyklose atsirado ir lietuviškas aulinukas. Šis J. C. T. Oateso straipsnis buvo perspausdintas 2003 m. leidinyje „Pleasures of Bibliophily: Fifty Years of The Book Collector: an Anthology“ (p. 58–65), skirtame leidinio „The Book Collector“ 50-mečiui. Antologiją išleido Britų biblioteka ir „Oak Knoll Press“ leidykla. Straipsnis svarbus lituanistikai. Jame yra vertingų žinių apie vieną iš 1701 m. Naujojo Testamento rengėjų Tomą Ramzą, jo veiklą ir kūrybą Anglijoje. Šios žinios papildys duomenis apie Kėdainiuose XVII a. gyvenusius škotus.

Straipsnio autorius J. C. T. Oatesas (1912–1990) – žymus britų knygotyryninkas, bibliotekininkystės istorikas, bibliofilas. Ilgus metus dirbo Kembridžo universiteto bibliotekoje, buvo bibliotekos direktoriaus pavaduotojas. Tyrinėjo inkunabulus, 1954 m. paskelbė Kembridžo universiteto inkunabulų katalogą, parengė 1480 m. Caxtono išspausdinto inkunabulo faksimilę (1964), paskelbė Kembridžo universiteto bibliotekos istorijos ir anglų spaudos veikalų (*Cambridge University Library: a historical sketch*, 1975; *Cambridge University Library: a history*, 1986, perspausdinta 2009; *Studies in English printing and libraries*, 1991). Domėjosi žymaus Švietimo epochos sentimentalizmo prozos autoriaus Laurence’o Sterne’o (1713–1768) kūryba, buvo surinkęs asmeninę ypač vertingą apie 600 vienetų *sternianos* kolekciją (čia ne tik knygos, bet ir įvairiausi smulkūs spaudiniai, archyviniai dokumentai, muzikos kūriniai, vaizdžiai liudijantys L. Sterne’o gyvenimo ir to meto visuomenės istorinį kontekstą). Šią kolekciją jis 1986 m. padovanojo Kembridžo universiteto bibliotekai.

J. C. T. Oatesą sudominęs neįprastas Naujojo Testamento priedas paskatino jį atlikti išsamesnes šio objekto studijas. Jis išsiaiškino, kad aulinuką (tai buvęs XVII a. pabaigai–XVIII a. pradžiai būdingas jaunuolio apavas, Europoje gavęs lenkiškojo modelio pavadinimą) kartu su Naujojo Testamento lietuviškuoju leidiniu (Karaliaučius, 1701) Kembridžo universiteto bibliotekai 1707 m. padovanojo vieno iš šio leidinio rengėjų (straipsnio autorius jį vadina vertėju) – Tomo Ramzos (Thomas Ramsay, Tomasz Ramsaeus, Tomasz Ramzey) našlė,

paaukojusi universitetui ir pinigų. J. C. T. Oatesui pavyko rasti informacijos, jog T. Ramza studijavo Edinburgo universitete (straipsnyje pateikiama ir tam prieštaraujančių faktų), kuriame buvo įkurtas Lietuvos kalvinistų šalpos fondas, parašė ir paskelbė lotyniškų eilių (1682, 1685 ir 1689 m.), dedikuotų Kembridžo universiteto vyresnybei, taigi kažkaip buvo susijęs su Kembridžo universitetu (tai rodo ir našlės dovana). J. C. T. Oatesas išaiškino dar porą rankraščiais išlikusių T. Ramzos poezijos kūrinių, taip pat 15 kruopščiai išnagrinėtų įvairiose institucijose saugomų T. Ramzos laiškų įvairiems adresatams (Šv. Pauliaus bažnyčios dekanui Williamui Sancroftui, Olandų bažnyčios Londone vyresnybei, Beneto koledžo rektoriui Johnui Spenceriui, antikvarui ir mokslininkui Elijui Ashmole'ui). Svarbiausias liudijimas, kad prie 1701 m. Naujojo Testamento rengimo prisidėjo T. Ramza – Kembridžo universiteto bibliotekos egzemplioriaus priešantraštiniame lape paliktas rankraštinis įrašas, matyt, bibliotekininko ranka: „Šis Naujasis Testamentas, išverstas į lietuvių kalbą pono Ramzos ir kitų, yra padovanotas Universiteto bibliotekai; našlė poniam Ramsey įteikė šią dovaną kartu su lietuvišku aulinuku ir bateliu, 1707.“

Vis dėlto straipsnį J. C. T. Oatesas baigia dviem klausimais, atsakymų į kuriuos jam nepavyko surasti: „Ar Ramza kada nors pagaliau grįžo į Lietuvą ir ar pagelbėjo jis verčiant Naująjį Testamentą į lietuvių kalbą, kaip tvirtino jo našlė?“ Taigi, ar šiandien žinome atsakymus į šiuos klausimus?

T. Ramzos Kembridžo universiteto bibliotekai padovanotas 1701 m. Naujasis Testamentas dažniausiai vadinamas Bythnerio vardu, nes Samuelis Bythneris (apie 1632–1710) vienas arba kartu su Janu Borzymowskiu (jaunesniuoju; apie 1645–1687) laikomas svarbiausiu 1701 m. Naujojo Testamento vertėju¹. Vertimo autorystė S. Bythneriui priskiriama remiantis Naujojo Testamento pradžioje, po dedikacijos karaliui Frydrichui I, įrašytais žodžiais: „et cum his Author hujus Litvanicae versionis Samuel Bytnerus, Superattendens“².

Iš Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolų matyti, kad šio lietuviškojo Naujojo Testamento vertimo, rengimo ir autorystės klausimai yra gana komplikuoti. Praėjus beveik dviem dešimtmečiams nuo Samuelio Boguslavo Chylinskio (apie 1633–1666) Biblijos spausdinimo sustabdymo ir nesėkmingų bandymų vietoj S. B. Chylinskio Biblijos Anglijoje išspausdinti Jano Borzymowskio (vyresniojo; 1610–1673) Naujojo Testamento versiją, 1680 m. birželio 30 d. Vilniaus provinciniame sinode vėl buvo imtasi spaudai rengti lietuviškąją Bibliją: sinodalai kreipėsi į S. B. Chylinskio Biblijos vertimo redaktoriaus, Vilniaus ir Žemaitijos superintendente J. Borzymowskio (vyresniojo) sūnų kunigą Janą Borzymowską (jaunesnįjį) su prašymu surinkti likusius

tėvo rankraščius, o Užnerio superintendantui Mikalojui Minvydui (1602–apie 1690) pavedė vadovauti Biblijos rengimo darbams. Trūkstančių dalių vertėjais buvo paskirti Stanisławas Monkiewiczzius, S. Bythneris, Samuelis Lipskis bei Janas Borzymowski (jaunesnysis)³.

Netrukus, 1681 m. birželio 15 d., Vilniaus provincinio sinodo protokole buvo įrašyta, kad Biblijos vertimo rankraščiai, perduoti Užnerio superintendantui Mikalojui Minvydui, sudegė per Biržų klebonijos gaisrą⁴. Ingė Lukšaitė abejoja, ar rankraštis tikrai sudegė, nes M. Minvydo sudarytame gaisre prажuvusių daiktų sąrašė NT rankraštis neminimas⁵. Jei rankraštis būtų sudegęs, būtų reikėję rengti naują vertimą, bet 1682 m. liepos 7–9 d. Vilniaus Dubingių provincinės konvokacijos protokole užfiksuota, kad kunigui M. Minvydui pavedama vadovauti Biblijos vertimo, peržiūrėjimo, taisymo ir spausdinimo darbams, o vertėjais paskirti J. Borzymowski (jaunesnysis) bei S. Bythneris⁶. Toliau kasmet sinodo protokoluose pabrėžiama šio darbo svarba ir kaskart patvirtinamas galiojimas ankstesnių sinodo kanonų, pagal kuriuos atsakomybė ir šių darbų įgyvendinimo įgaliojimai suteikiami M. Minvydui, Užnerio superintendantui⁷, o po jo mirties (apie 1690 metus) – Užnerio senjorui S. Bythneriui⁸.

1690 m. birželio 4 d. prasidėjęs Zabłudovo provincinis sinodas ketvirtuoju kanonu priėmė sprendimą baigtą rengti Naująjį Testamentą atiduoti spaudai: „Pritardamas Užnerio distrikto Dievo garbintojų troškimams, šventasis sinodas nutarė, kad jau seniai pradėta lietuviškos Biblijos spausdinimo darba, iki šiol pagal senuosius sinodų kanonus nepabaigtą, dabar, turėdamas jau visą

1 ČIOČYTĖ, Dalia. *Biblija*. Iš *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius, 2001, p. 59; GINEITIS, Leonas. Bitneris Samuelis. Iš *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius, 2001, p. 69.

2 ULČINAITĖ, Eugenija; JOVAIŠA, Albinas. *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžiai*. Vilnius, 2003, p. 400.

3 *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1: 1547–1861. Vilnius, 1969, p. 52.

4 *Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolai*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – LNMMB), F 93/20, p. 73. Čia ir toliau cituojami Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolai yra publikuoti leidinyje: KAVALIŪNAITĖ, Gina (pareng.). *Samuelio Boguslavo Chylinskio*

Biblija. T. 3: Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015. LXIII, 561 p.

5 *Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolai*. LNMMB, F 93/20, p. 93.

6 LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.* Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1970, p. 37 (*Acta Historica Lithuanica*, 5).

7 *Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolai*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, F 40–125, lap. 140.

8 *Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolai*. LNMMB, F 93/20, p. 144, 155, 190, 194, 214, 245, 342.

9 Ten pat, p. 245.

į lietuvių kalbą išverstą ir spausdinimui parengtą Naująjį Testamentą, [siūlo] išspausdinti ir šio darbo priežiūrą paveda gerbiamam Užnerio kunigui senjorui.⁹ To paties sinodo 26 kanonu pranešta apie M. Minvydo mirtį ir paskirstytos nuo rinkliavos Anglijoje likusios lėšos – dalis jų skirta Naujojo Testamento rengimo darbams, dalis – S. Bythneriui, kuriam pavesta rūpintis jau baigtu versti ir parengtu spausdinti Naujuoju Testamentu¹⁰. Toliau septynerius metus apie šį Naująjį Testamentą Sinodo protokoluose neužsimenama, tik 1697 m. Belicos provincinio sinodo protokole yra toks kanonas:

„VI kanonas. Apie Naujojo Testamento lietuvių kalba peržiūra.

Kadangi Naująjį Testamentą lietuvių kalba, kurį Dievo malonės ir Jo Malonybės Brandenburgo kurfiursto ypatingomis pastangomis ir gerbiamo kunigo Samuelio Bythnerio, Užnerio senjoro, darbo dėka jau galima spausdinti, jo peržiūra, kaip to reikalavo pats gerbiamas kunigas, Užnerio senjoras, ir jo pradžia šiame sinode pateikė, direkcija paveda gerbiamam kunigui, Vilniaus senjorui, ir gerbiamam kunigui, Žemaitijos senjorui, kad lietuvių kalbą mokantiems broliams, būtent kunigui Patersonui, Žemaičių konsenjorui, kunigui Tomui Ramzai, kunigui Karoliui Girdvilui, kunigui Aleksandriui Skominui ir kitiems tą vertimą duotų, o gavę peržiūros išvadas atiduotų spausdinti. Jeigu Ponas Dievas duotų galimybių tęsti visos Biblijos vertimą į lietuvių kalbą, o tam darbui minėtas kunigas, Užnerio senjoras, išreiškė norą (tegu Dievas jam pratęsia gyvenimą), ir jeigu iš Jo Malonybės Šviesiausiojo kurfiursto jis gautų tam reikalingų lėšų, tada Dievo Bažnyčia pasižada jam padėti, išreikšdama už tokį darbą kuo didžiausią dėkingumą.“¹¹

Redagavimo darbai užtruko dar penkerius metus: 1702 m. liepos 30 d. Belicos provinciniam sinodui S. Bythneris pristatė išspausdintą Naująjį Testamentą¹². Taigi prie 1701 m. Naujojo Testamento vertimo dirbo mažiausiai du vertėjai – J. Borzymowski (jaunesnysis) ir S. Bythneris bei visas būrys redaktorių: Janas Patersonas, Tomas Ramza, Karolis Girvilas ir Aleksandras Skominas. Būtent šiame protokole randame paminėtą mums rūpimą T. Ramžą. Jis apibūdintas kaip mokantis lietuvių kalbą ir todėl tinkamas peržiūrėti išverstą Naująjį Testamentą.

Lėšų šio vertimo spausdinimui buvo gauta iš ankstesnės rinkliavos Anglijoje ir Liudvikos Karolinos Radvilaitės, tačiau jų nepakako ir Kėdainių evangelikai reformatai, parengę šį Naujojo Testamento vertimą, nusprendė dėl paramos kreiptis į Prūsijos karalių Frydrichą I. Tuomet tekstas buvo dar kartą redaguojamas, kad būtų suprantamas ir Mažosios Lietuvos gyventojams. Naujasis redaktorius Friedrichas Sigmundas Schusteris (1671–1750) savo padarytus keitimus ir skliaustuose įrašytus sinonimus aprašė Naujojo Testamento

pratarmėje. 1701 m. išėjo dvi S. Bythnerio Naujojo Testamento laidos: antroji laida skyrėsi tik antrašte (nebebuvo pabrėžiama, kad Naujasis Testamentas lietuviškai spausdinamas pirmą kartą) ir pridėta lotyniškoji Bernhardo Sandeno (1636–1721) pratarmė, kurioje pasakojama Biblijos vertimo į nacionalines kalbas istorija, minimi vertėjai į lietuvių kalbą ir kt. B. Sandenas savo pratarmę baigė teiginiu, jog nykstant prūsų kalbai plėtėsi lietuvių kalbos vartojimo ribos, dėl to išleisti Naujajį Testamentą lietuvių kalba tapę būtina bažnyčioms. Jis dėkojo Prūsijos karaliui Frydrichui I ir sveikino Naujojo Testamento lietuvių kalba išleidimą.

Taigi, kaip matyti iš šaltinių, T. Ramza nevertė Kembridžo universiteto bibliotekai padovanoto Naujojo Testamento, bet buvo vienas iš jo redaktorių. T. Ramza gimė Kėdainiuose; apie 1660 m. mirus tėvui, jį užaugino Kėdainių suolininkas Woyciechas Levinstonas. T. Ramza mokėsi Kėdainių gimnazijoje, studijavo Olandijoje: kaip teologijos studentas 1671 m. birželio mėn. imatriku liuotas Franekerio akademijoje¹³, o 1672 m. gruodį – Chroningeno universitete¹⁴. J. C. T. Oatesas abejojo Nicholaso Hanso teiginiu, kad gavęs škotų pirklio lietuvių kalvinistams įsteigtą stipendiją T. Ramza studijavo Edinburgo universitete¹⁵, ir teigė, kad „Ramzos vardo nėra šio universiteto tegul ir ne visose išlikusiose registracijos knygoje“. Iki galo neaišku, kur T. Ramza įgijo teologijos bakalauro laipsnį (taip jis pasirašo kai kuriuose savo laiškuose), nes J. C. T. Oateso žodžiais, „jis negalėjo gauti šio mokslo laipsnio Edinburge, kur toks laipsnis nebuvo teikiamas iki pat XIX amžiaus.“

Kėdainių škotų bendruomenės istorijos tyrėjas Michaelis Ayre'as savo laiške šios publikacijos autorei pateikė argumentų, rodančių T. Ramzos sąsajas su Kembridžo universitetu: Kembridžą kaip savo *Alma mater* T. Ramza nurodė veikalė *Climax Panegyrica*; veikalą *Apostrophe* jis dedikavo Kembridžo universiteto kancleriui ir dėkojo už universiteto parodytą palankumą; susirašinėjo su Kristaus kūno koledžo rektoriumi J. Spenceriu; galiausiai, Naujojo Testamento vertimą bei aulinį batą T. Ramzos našlė dovanojo būtent Kembridžo universiteto

9 Ten pat. Užnerio senjoru tuo metu buvo Samuelis Bythneris.

10 Ten pat, p. 252.

11 Ten pat, p. 366. Vertė Eugenija Ulčinitė.

12 Ten pat, p. 471.

13 FOCKEMA, Andreae S. J.; MEIJER, Th. J. *Album studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844)*: naamlijst der studenten. Franeker: Wever, 1968.

14 *Album studiosorum Academiae Groninganae*, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, bij J. B. Wolters, 1915. Už nuorodas apie T. Ramzos studijas Olandijoje ačiū Michaeliui Ayre'ui.

15 HANS, Nicholas. Polish Protestants and Their Connections with England and Holland in the 17th and 18th Centuries. *The Slavonic and East European Review*, 37, no. 88 (Dec 1958), p. 196–220.

Aulinio bato ir lietuviškojo 1701 m. Naujojo Testamento antraštinio puslapio vaizdai Kembridžo universiteto bibliotekos skaitmeninės bibliotekos „Įdomybių skyrelyje“ (<https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-F-00170-D-00001-00001/2>). Greta šifro (F170.d.1.1) pateiktoje anotacijoje rašoma, kad, be šio aulinuko (angl. *boot*), buvęs dar ir batas (angl. *shoe*), kuris dabar dingęs. Apie dingusį dar vieną batą (ne aulinuką) J. C. T. Oatesas nieko neužsimena, nors tokį buvus patvirtina proveniencinis įrašas Kembridžo universiteto bibliotekos egzemplioriuje.

bibliotekai. M. Ayre'as, remdamasis Beneto koledžo archyvarės dr. Lucy Hughes konsultacija, nurodė, kad kalvinistams buvo draudžiama studijuoti Kembridže, dėl to ir nerandama duomenų apie T. Ramzos studijas šiame universitete.

Anglijoje T. Ramza praleido apie 14 metų. Stokodamas lėšų pragyventi jis rašė paramos prašymus įvairiems žymiems asmenims (be paminėtų J. C. T. Oateso straipsnyje, teologams Edwardui Shillingfleetui, Johnui Tillotsonui ir kitiems). Remdamasis Michaelio Hunterio paskelbta grafo, mokslininko ir Karališkosios draugijos įkūrėjo Roberto Boyle'o korespondencijos publikacija¹⁶, M. Ayre'as nurodo, kad T. Ramza nuo XVII a. aštuntojo dešimtmečio vidurio iš R. Boyle'o gavo nuolatinių pajamų už jo mokslo veikalų vertimą į lotynų kalbą. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1693 m. T. Ramza buvo paskirtas Kėdainių gimnazijos rektoriumi, o nuo 1698 m. – ir lietuvių pamokslininku Kėdainiuose¹⁷, nuo 1699 m. buvo Baltarusijos konsenjoras. Vėliausias žinomas T. Ramzos rašytas tekstas yra 1703 m. liepos 23 d. laiškas Lietuvos evangelikų reformatų sinodui¹⁸.

Kaip matome, T. Ramza grįžo iš Anglijos į Lietuvą ir čia sėkmingai veikė. Lietuvos kultūros istoriografijoje jis žinomas, bet išsamesnių tyrimų ne tik šis asmuo, bet ir kiti evangelikų reformatų kultūros veikėjai, kaip ir pats 1701 metų Naujasis Testamentas, dar tebelaukia.

SENAS BATAS KEMBRIDŽE

J. C. T. OATES

Sakoma, kad vieno mokslinio veikalo autorius, savo mašinraštyje parašęs *nomarchai*¹⁹ ir įdėmiai saugojęs tuos *nomarchus* nuo pat skilties korektūros iki laužinio korektūros, buvo baisiai įsižeidęs, kai publikacijoje jie visi pavirto *monarchais*. Tuo, kad mano dėmesį patraukė senas batas Kembridžo universiteto bibliotekoje, žinoma, pirmiausia viliuosi sukelti šiek tiek tokios sumaišties „The Book Collector“ puslapiuose, o paskui jau – ir dėl batų mėgėjų apskritai.

¹⁶ HUNTER, Michael; CLERICUZIO, Antonio; PRINCIPE, M. Lawrence. *The Correspondence of Robert Boyle*. Vol. 1. London, 2001; HUNTER, Michael. *Boyle: Between God and Science*. New Haven: Yale Univ. Press, 2009.

¹⁷ LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba reformaciniam judėjime XVII a.*, p. 23. M. Ayre'o duomeni-

mis Kėdainių gimnazijos rektoriumi T. Ramza buvo nuo 1692 iki 1697 m.

¹⁸ LNMMB, F 93–569. Už nuorodą ačiū M. Ayre'ui.

¹⁹ Nomarchas – senovės Egipte administracinio vieneto (nomo) valdytojas, faraono vietininkas.

Kad senos bibliotekos turi senų batų, nėra ko stebėtis. Bibliotekos, ir privačios, ir institucinės, seniai laikytos tinkamomis saugoti monetas, medalius, fosilijas, matematinius ir kitus mokslo prietaisus bei visokias kitokias keistenybes. Daugelis koledžų bibliotekų savo spintose turėdavo ir visai ne metaforinių skeletų, ir kai Zacharias Conradas von Uffenbachas²⁰ 1710 m. aplankė Kembridžą, jam Sidnio Sasekso koledže buvo parodyta (J. E. B. Mayo vertimo iš *Merkwürdige Reisen* žodžiais) *cranium petrefactum*, t. y. suakmenėjusi arba tikriau sakant inkrustuota kaukolė, 1627 m. atvežta iš Kretos salos; Emanuelio koledže – „gana geras magnetas ir maišelyje keletas lęšių astronominiams teleskopams“, o Šv. Jono koledže – dėžė, kurioje besą „įvairių rūšių Florencijos marmuro, puiki fosilija *fungus marinus* bei suakmenėjęs angliškas sūris“. Universiteto biblioteka turi subraižytą figūrėlę iš bukmedžio bei dirbtinius griaučius iš dramblio kaulo, 1591 metais padovanotus Johno Banisterio²¹; spintelėje, 1726 m. dovanotoje Mito arkidiakono George'o Lewiso, tarp kitų daiktų buvo ir „sėdinčio kinų dievuko statulėlė iš alebastro... įtaisyta į vežimą taip, kad, norint ją geriau apžiūrėti, būtų galima ją iš spintelės išsitraukti“ (Samuelio Dale'o²² dienoraštis, ULC MS Add. 3466). 1743 m. gerb. George'as Townshendas²³ padovanojo egiptietišką mumiją. Yra užfiksuota ir kitų panašių dovanų: 1771 m. birželio 24 d. „komandoras Byronas²⁴ iš neseniai atrastų salų Pietų jūrose atgabeno lanką bei strėlių“ – Richardo Farmerio²⁵ dovaną; 1803 m. liepos 1 d. „garsi deivės Cereros statula... Taip pat kolona nuo Euklido antkapio“ – Edwardo Danielio Clarke'o²⁶ bei Johno Marteno Crippso²⁷ dovana; ir to paties Clarke'o 1815 m. vasarį „Hudzono įlankos vietinių gyventojų drabužiai ir kt., atplukdyti Jo Didenybės laivo „Rosamond“ 1814 metais“, įskaitant „neperšlampamą vyrišką apavą iš ruonio odos“ bei „moteriškus batus“. Ir štai čia aš prieinu (nesakysiu – galų gale) prie avalynės.

Man buvo parodyta knyga, kuri savo ruožtu atvedė mane prie bato greta 1706–1707 metų „Universiteto audito knygos“ įrašo: „Dovanota protestanto lietuvių pamokslininko našlės, kuri dovanuoja Universitetui Naujajį Testamentą, išverstą į savo kalbą jos vyro bei kitų valia, 05.07.6“. Ši knyga buvo lengvai surasta ir identifikuota pagal įrašą priešlapyje: „Šis Naujasis Testamentas, išverstas į lietuvių kalbą pono Ramsey'aus²⁸ ir kitų, yra padovanotas Universiteto bibliotekai; našlė ponia Ramsey įteikė šią dovaną kartu su lietuvišku aulinuku ir bateliu, 1707“ (1 iliustracija). Užklausa bibliotekos Andersono kambariui, kur įsikūrusi Retų spaudinių ir rankraščių skaitykla (o kurgi dar žmogus pagrįstai galėtų teirautis seno bato?), iš pradžių buvo priimta perdėm atsainiai, bet man užsispyrus netrukus spintoje buvo surastas senas batas, tarp kitko, kartu su zomšiniu knygų krepšiu, kuriame Vorikšyro bei Lesteršyro šerifas Henry Fylongley'us²⁹ laikė savo 1458 metų *computus* ritinį³⁰ bei 1951 metų lapkričio

mėnesio *Granta*³¹ egzempliorių, originaliai išleistą pusės pintos alaus butelyje, puikiausiai išsilaukusiame ir neatidarytame.

Kalbant bibliografų kalba (ir čia McKerrow³² bei Bowers³³ nepagelbėjo), ilgaulis (13 colių), siauras (3 ¼ colio) ir mažo dydžio (8½ colio nuo piršto iki kulno) batas galėtų būti pavadintas 12 formato *Agenda*. Nunešiau jį p. Harthanui, prižiūrinčiam senas knygas Viktorijos ir Alberto muziejuje, o šis pasivadino p. Kingą, knygų apdarų bei senų batų specialistą. Jie pateikė tokią ataskaitą:

- 20 Zacharias Conrad von Uffenbach (1683–1734) – vokiečių mokslininkas paleografas, bibliofilas, kolekcininkas (buvo surinkęs didžiulį XVI–XVII a. laišukų rinkinį), keliautojas. Savo veikaluose aprašė daug XVIII a. privačių kolekcijų ir įdomybių kabinetų, kurie vėliau virto tokiais garsiais muziejais kaip, pavyzdžiui, Britų muziejus. 1753–1754 m. publikuotas jo tritomis veikalas *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland* yra svarbus Europos bibliotekų istorijos šaltinis.
- 21 John Banister (1533–1610) – anglų anatomas, kariškis, mokytojas. Paskelbė veikalą *The Historie of Man, from the most approved Authorities in this Present Age* (1578).
- 22 Samuel Dale (1659–1739) – žymus anglų botanikas, farmakologas, gydytojas, geologas. Parašė ir paskelbė šių sričių veikalų.
- 23 George Townshend (1724–1807) – Britų armijos maršalas, politikas. Reiškėsi ir kaip kariatūristas.
- 24 John Byron (1723–1786) – anglų viceadmirolas, garsiojo poeto George'o Noelio Gordono Byrono (1788–1824) senelis. 1764 m. vadovavo ekspedicijai, tyrusiai Ramiojo vandenyno pietinę dalį.
- 25 Richard Farmer (1735–1797) – Kembridžo Emanuelio koledžo vadovas, bibliofilas, Williamo Shakespeare'o tyrinėtojas.
- 26 Edward Daniel Clarke (1769–1822) – anglų dvasininkas, gamtininkas mineralogas, keliautojas, kolekcininkas, Kembridžo universiteto profesorius. Rinko įvairias retenybes Egipte, Artimuosiuose Rytuose ir kitur. Po mirties Oksfordo universiteto Bodlio biblioteka nupirko jo sukauptus

- rankraščius, Kembridžo universitetas – mineralus (šiam universitetui E. D. Clarke'as buvo dovanojęs graikiškų skulptūrų kolekciją). Paskelbė keletą mineralogijos ir kitų gamtos mokslų veikalų.
- 27 John Marten Cripps (1780–1853) – anglų keliautojas ir antikvaras.
- 28 Tomo Ramzos pavardės forma šaltiniuose įvairuoja. Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokoluose jis minimas kaip Thomasz Ramza, Tomasz Ramzey. Kadangi angliškai rašytuose laiškuose jis pasirašinėjo tik Ramsay ir sulotyninta forma Ramsaeus, šiame J. C. T. Oateso straipsnio vertime paliekama angliška pavardės forma Ramsey.
- 29 Henry Fylongley (Felongley; 1415–1470), anglų eskvairas, įvairiu laiku ėjęs Vorikšyro (angl. *Warwickshire*) ir Lesteršyro (angl. *Leicestershire*) šerifo, karaliaus įsakymų Lordo kanclerio teisme prižiūrėtojo, karališkojo drabužininko, karališkiosios palydos nario pareigas.
- 30 Computus (lot. *computation*) – būdas apskaičiuoti Velykų datą, nustatytas 325 m. Bažnyčios pirmajame Nikėjos susirinkime.
- 31 *Granta* – kultūros žurnalas, įkurtas 1889 m. kaip Kembridžo universiteto studentų periodinis leidinys (redaktorius R. C. Lehmann). Dabar tai keturis kartus per metus leidžiamas žurnalas, skelbiantis grožinės literatūros, istorijos, analitinės žurnalistikos, dokumentinės fotografijos publikacijas.
- 32 Ronald Brunlees McKerrow (1872–1940) – vienas žymiausių britų knygotyriminkų, XX a. W. Shakespeare'o tyrinėtojų.
- 33 Fredson Thayer Bowers (1905–1991) – žymus amerikiečių bibliografas, knygotyriminkas, tekstologas, Virdžinijos universiteto profesorius.

Šis darbas, matyt, yra XVII a. pabaigos–XVIII a. pradžios. Bato modelis dar žinomas kaip *lenkiškasis*. XVII a. antroje pusėje Vakarų Europoje *lenkiškoji* apranga buvo labai madinga, ir ne tiek kaip neoficialus suaugusiųjų apdaras, kiek skirtas vaikams... Rembrandto „Lenkų raitelis“ (apie 1655 m.) avi šios rūšies batus. Gana panaši pora batų, be to, su geležinėmis pakulnėmis, dabar esanti Karališkos pilies arsenale Stokholme, sakoma, buvusi nešiojama mažamečio Švedijos karaliaus Karolio XI (1660–1697) (šie batai yra pavaizduoti E. Jäfvartso knygoje *Skomod och skotillverkning från medeltiden till våra daga* [Avalynės mados ir avalynės gamyba nuo viduramžių iki mūsų dienų]. Stockholm, 1938, p. 25 (b). Apibendrinant Kembridžo batas yra *lenkiškas* vaiko apavas, greičiausiai XVII a. pabaigos, ir žinant tradicijas tikėtina, kad jis yra lietuviškos kilmės.

Nėra jokio našlės lietuviško bato pėdsako. Galima tik spėlioti, kiek porų avalynės ji išdalijo smalsuoliams (be jokios naudos sau³⁴) prieš pasitraukdama į nežinomybę, iš kur ji ir atėjo.

Išlikusi jos dovana – *Naujas Testamentas Wieszpaties musu Jezaus Kristaus*, Karalaučiuj, 1701 m., ketvirto formato, 244 p. – gana reta knyga, bent jau šioje šalyje, nes nėra nė vieno egzemplioriaus nei Britų muziejuje³⁵, nei Bodlio bibliotekoje³⁶, nei Britų ir užsienio Biblijos draugijos³⁷ bibliotekoje (žr. Darlow ir Moule'o *Historical Catalogue* ir kt., nr. 6368)³⁸. Knyga turi lotynišką dedikaciją Prūsijos karaliui Frydrichui I nuo *Ecclesiarum Evangelicarum Litvanie hinc inde dispersarum Ministri et Seniores*³⁹ ir taip pat turi ne itin išsamų Karaliaučiaus teologijos profesoriaus Bernhardo von Sandeno straipsnį lotynų kalba apie pirmuosius tenykščius Biblijos vertimus, lietuvių kalbos kilmę ir apie pirmąsias ta kalba spausdintas knygas. Tekste yra pakaitinių žodžių skliaustuose, nes Prūsijos lietuvių kalbos tarmė skiriasi nuo Rusijos lietuvių⁴⁰. Šis vertimas – tai iš esmės Samuelio Bythnerio, vieno iš narių komisijos, Lietuvos [evangelikų reformatų] sinodo paskirtos išversti bei publikuoti lietuviškąją Bibliją po to, kai Chylinskio versijai nepavyko gauti vyresnybės patvirtinimo, darbas. Chylinskio vertimo istorinius faktus neseniai labai detalai išnagrinėjo Stanisławas Kotas savo įžanginiame straipsnyje, kuris kartu su *Biblia litewska Chylińskiego*, 2 vol. (Poznanė, 1958) buvo išspausdintas ir angliškai, ir lenkiškai⁴¹, tačiau aš ten neaptikau jokios užuominos apie našlės vyrą. Galiausiai man patarė paieškoti informacijos minėto autoriaus straipsnyje „Anglo-Polonica“ (*Nauka Polska*, t. 20, p. 49–140) ir štai čia žavinga kalba, skaityti kuria aš nemoku, remiantis išlikusiais Tomo Ramsay'aus laiškais bei kitais raštais, buvo parašyta jam skirta pastraipa. Pasikvietęs į pagalbą vertėjus, ryžausi pats išnagrinėti visą šią medžiagą ir eiti to bato pėdsakais tol, kol tik jie ves. Vienintelė informacija angliškai apie Ramsay'ų (kaip kad jis paprastai rašo šį vardą angliškai), kurią aš

radau, yra dr. Nicholas Hanso⁴² straipsnis „Lenkų protestantai ir jų ryšiai su Anglija bei Olandija XVII–XVIII amžiuje“, išspausdintas 1958 m. gruodžio mėnesio *The Slavonic and East European Review* numeryje. Jame dr. Hansas teigia,

34 Žodžių žaismas: angliškai *bootless* – be batų, perkeltine prasme – be naudos.

35 Britų muziejus įkurtas 1753 m. Londone. Jo pagrindą sudarė sero Hanso Sloano palikimas – biblioteka ir herbariumas. 1972 m. Britų bibliotekos aktu Britų muziejaus biblioteka buvo atskirta nuo muziejaus ir tapo pagrindine Britų bibliotekos dalimi. 1997 m. biblioteka iš Britų muziejaus patalpų perkelta į naują pastatą Euston Road St Pancras.

36 Autorius klysta – Bodlio bibliotekoje yra vienas šio leidinio egzempliorius, šifras: 4p0s R57.

37 Britų ir užsienio kraštų Biblijos draugija (*British and Foreign Bible Society*), kitaip – Biblijos draugija (*Bible Society*), buvo įkurta 1804 m. Velse ir Anglijoje skleisti Bibliją, aktyvinti jos vertimus, tyrimus, publikavimą ne tik Jungtinėje Karalystėje, bet ir pasaulyje. Dabar draugijos biblioteka turi vieną didžiausių pasaulyje Biblijos knygų rinkinį įvairiausiomis kalbomis (apie 39 tūkst. egzempliorių). Prūsijos Biblijos draugija, kuri buvo Britų ir užsienio kraštų Biblijos draugijos padalinys Karaliaučiuje, finansavo dvi Quando Biblijos (pirmoji laida 1735 m.) redakcijas: nuo 1816 m. spausdino Liudviko Rėzos redakciją, o nuo 1853 m. – Frydricho Kuršaičio redakciją. Prūsijos Biblijos draugija išleido apie 20 visos Biblijos arba Naujojo Testamento lietuviškųjų laidų Berlyne, Karaliaučiuje, Frankfurte prie Maino ir Halėje. Britų ir užsienio kraštų Biblijos draugija per jos skyrius Peterburge ir Vilniuje prisidėjo ir prie katalikų vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio parengto Naujojo Testamento (1816) platinimo.

38 Iš viso išliko ne tiek mažai šios knygų egzempliorių. Vokietijoje: Valstybinėje Prūsijos kultūros paveldo bibliotekoje Berlyne, Greifsvaldo universiteto bibliotekoje, Getingeno universiteto bibliotekoje, Frankės įstaigų bibliotekoje Halėje, Viurtenbergo krašto bibliotekoje Štutgarte; Lenkijoje: Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje, Krokuvos nacionaliniame muziejuje,

Čartoriskų fonduose, Varšuvos universiteto bibliotekoje; Anglijoje: Bodlio bibliotekoje ir du egzemplioriai Kembridžo bibliotekoje (šiam straipsnyje kalbama apie Anderseno kambaryje saugomą egzempliorių, šifras BSS.267.

D01; tai egzempliorius su Sandeno pratarne, kitas egzempliorius (be pratarmės) saugomas Retų spaudinių skyriuje, šifras F170.d.1.1.); Latvijoje: Latvijos universiteto akademinėje bibliotekoje Rygoje; Lietuvoje įvairiose bibliotekose yra mažiausiai 17 egzempliorių, ir kt.

39 Čionai iš ten atbloktų Lietuvos evangelikų bažnyčių ministrų ir senjorų (*lot.*).

40 Autorius klysta – Didžioji Lietuva Rusijos imperijos valdžion pateko tikrai 1795 m., tad XVIII a. pradžioje ne Prūsijoje gyvenantys lietuviai priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ar, plačiau prasme, Abiejų Tautų Respublikai.

41 Kalbama apie lenkų istoriko Stanisława Koto (1885–1975) straipsnį leidinyje OTREBSKI, Jan; KUDZINOWSKI, Czesław (wyd.). *Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament = Chylinski's Lithuanian Bible. The New Testament*. 2 t. Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, 1958–1964. Naujaisi S. Chylinskio Biblijos tyrimai paskelbti: KAVALIŪNAITĖ, Gina (pareng.) *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija*. T. 1: Senasis Testamentas. Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės = Vetus Testamentum Lithuanicā Lingvā donatum a Samuelo Boguslao Chylinski. Unā cum texto belgico. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008; KAVALIŪNAITĖ, Gina (pareng.). *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija = Biblia Lithuanica Samueli Boguslai Chylinski*. T. 3: Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai = *Fontes ad Historiam Samueli Boguslai Chylinski Bibliae Lithuanicae Illustrandam*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

42 Nicholas Hans (1888–1969) – išeivis iš

jog Ramsay'us studijavo Edinburgo universitete, kur vienas škotų klajojantis pirklys buvo įsteigęs fondą studentų kalvinistų iš Lietuvos studijoms. Galimas dalykas, kad taip ir buvo, nors Ramsay'aus vardo ir nėra šio universiteto kad ir ne visose išlikusiose registracijos knygose. Kita vertus, jeigu Ramsay'us iš tiesų buvo teologijos bakalauras, kaip kad jis tvirtina kai kuriuose savo laiškuose, jis negalėjo gauti šio mokslo laipsnio Edinburge, kur toks laipsnis nebuvo teikiamas iki pat XIX amžiaus.

Ramsay'us paskelbė mažiausiai tris kūrinius:

1. *Climax Panegyrica vitae serenissimi ac celsissimi principis, Jacobi Eboraci⁴³ & Albaniae Ducis, &c. Fabrefacta per T. Ramsaeum. Londini, Excudebat Nathaniel Thompson, Anno Domini MDCLXXXII.*⁴⁴ Wing R213. 4°, 14 lapų; eiliuota dedikacija Jorko hercogui Jamesui, tekstas proza. Egzemplioriuje, esančiame Britų muziejuje, įrašyta: „Nobilissimo Domino E. Browne M. D. Mecenati suo d. d. Author“⁴⁵. Edwardas Browne'as (1644–1708) buvo vyriausiasis sero Tomo Browne'o sūnus; jis 1668–1673 m. plačiai keliavo po Europą, o 1675 m. apsigyveno Londone kaip praktikuojantis gydytojas.
2. *Apostrophe ad Idaliam Matrem de Redivivo Caesare, Serenissimo Invictissimoque Carolo II Britanniarum Monarcha, &c. Occasione Statuae in Regio Londinatum Excambio positae. Authore T. Ramsaeo Lituano. Londini, Typis Johannis Darby, Impensis Authoris. MDCLXXXV.*⁴⁶ Ne Wing. egzempliorius Bodlio bibliotekoje (žr. toliau, raidė nr. XII). 4°, 8 lapai, dedikacija Albemarle'o hercogui, Kembridžo universiteto kancleriui bei svarbiausiems universiteto asmenims parašyta proza, tekstas – eilėmis. Šis įvykis aprašytas Echardo⁴⁷ *History of England*, t. 3 (1718), p. 716: „Karalius buvo savo šlovės viršūnėje, o dauguma žmonių, regis, buvo pasirengę pulti jam po kojomis ir jį garbinti; ir tais [1684] metais Jo garbei buvo pastatytas garsus ir didingas paminklas Karališkosios biržos ansamblio viduryje. Tai buvo tiksliai atkurtas Jo Didenybės atvaizdas iš pilko marmuro, užkeltas ant neįprasto, iš tokios pat medžiagos padaryto pjedestalo, o iš drabužių ir povyzos panašus į *Romos imperatorių*. Jį sukūręs skulptorius buvo *ponas Grinlingas Gibbonsas*⁴⁸... Atlikta *Hamborough* kompanijos lėšomis už 500 svarų sterlingų... Karalius buvo taip patenkintas šiuo darbu, kad net davė specialų nurodymą jokiam asmeniui jokiame leidinyje neleisti kopijuoti šio paminklo be specialaus minėtojo pono *Grinlingo Gibbonso* leidimo.“ Ramsay'aus pamfletas prieš dedikaciją turi to paminklo raizinį (2 iliustracija), o dar kitus du paminklo raizinius pateikia F. O'Donoghue *Catalogue of Engraved British Portraits in the British Museum*, t. 1, p. 404–405. Šis paminklas po 1838 m. gaisro, sunaikinusio Karališko-

sios biržos pastatus, neišliko. M. Whinney ir O. Millar veikale *English Art, 1625–1714* (1957), p. 246–247, kiek abejoja, kad statula „nors ir užsakyta Gibbonso, buvo sukurta Quellino⁴⁹“. Ramsay'aus dedikacija rodo ankstesnįjį Universiteto geranoriškumą.

3. *Elogium faelicis fati Britanniae, sub auspiciis serenissimi ac potentissimi Guilielmi III. Mag. Brit. Franc. & Hyber. Regis; exerti A Supremo Gentis Senatu. Concinnatum a Thoma Ramsaeo Lituano Theol. Londini, Impensis Authoris Anno MDCLXXXIX*⁵⁰. Wing R214 pateikia taip pat kitą laidą (?), datuojamą 1690 m. (R 215). 4°, 10 lapų; dedikacija parlamentui, datuota Lond. ex Musaeo Idibus Junii 1689⁵¹ bei *Praefatio Valedictoria ad Britannos*⁵² proza, pats tekstas eiliuotas ar bent jau taip išspausdintas, kadangi nėra aiškios metrinės struktūros.

Kiti du išlikę rankraštiniai kūriniai:

- a. *Elogia Ejaculatoria in praesentem statum Illustrissimi ac Celsissimi Principis Iacobi Ducis Monmouthiensis compilata per Thomam Ramsaeum Lithuanum SS. Theol.*

Rusijos, dėstė Londono karališkajame koledže, paskelbė veikalų Rusijos istorijos, Rusijos švietimo politikos, XVIII a. švietimo temomis.

43 Jorko kunigaikštis Jokūbas – tai būsimasis Anglijos karalius Jokūbas II (*angl.* James II; 1633–1701; valdė 1685–1688), katalikas (viešai nuo 1673), katalikų ir iš dalies nuo anglikonų Bažnyčios atskilusių sektų gynėjas, dėl savo religinės politikos 1688 m. nuverstas nuo Anglijos karaliaus sosto.

44 Panegirinis kilniausio Jokūbo, Jorko ir Albos kunigaikščio ir t. t., gyvenimo aprašymas, parašytas Tomo Ramzos, išspausdintas Londone pas Natanielį Thompsoną, 1682 Viešpaties metais (*lot.*).

45 Kilniausiajam ponui E. Braunui, Didžiajam mano Ponui Mecenatui, duoda ir dovanoja autorius (*lot.*).

46 Kreipimasis į motiną Idaliją apie atgijusį Cezarį, kilniausiajį ir nenugalėtąjį Britanijos ir t. t. monarchą Karolį II jo paminklo Londono biržoje pastatymo proga, parašytas T. Ramzos, lietuviu. Londonas, išspausdinta Johanno Darby'o, autoriaus lėšomis, 1685 (*lot.*).

47 Laurence Echard (apie 1670–1730), anglų

dvasininkas, istorikas, vertėjas. Jo svarbiausias darbas buvo *Anglijos istorija* (*History of England, 1707–1720*), apimanti laikotarpį nuo pirmojo romėnų išsilaipinimo Britanijoje iki autoriaus laikų.

48 Grinling Gibbons (1648–1721), anglų skulptorius ir medžio raižytojas. Anglijos karaliaus pageidavimu dirbo Vindzoro rūmų koplyčioje, Šv. Pauliaus katedroje Londone ir kt. Išgarsėjo savo meniškėmis barokinėmis dekoracijomis.

49 Kalbama apie flamandų kilmės anglų skulptorių Artusą III Quelliną (1653–1686), kuris nuo 1684 m. dirbo kartu su žymiuoju skulptoriumi Grinlingu Gibbonsu. Manoma, kad Artuso III Quellino talentas darė įtaką paties G. Gibbonso meistrystei.

50 Elogijas laimingo Britanijos likimo, valdant kilniausiajam ir galingiausiajam Viljamui, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Airijos karaliui, iškeltam aukščiausiojo šalies senato, sukurtas Tomo Ramzos, lietuviu, teologo. Londone, autoriaus lėšomis, 1689 Viešpaties metais (*lot.*).

51 Londone, iš muziejaus, 1689 m. birželio 15 d. (*lot.*).

52 Atsisveikinimui su britais skirta pratarmė (*lot.*).

*Cand. & V. D. M. Anno 1679/1680*⁵³. Bodlio biblioteka, MS Tanner 466 (18). 6 lapai, iš kurių 5 *verso* ir 6 yra tušti, neskaičiuojant perdavimo įrašo (indosamento⁵⁴). Dedikacija Kenterberio arkivyskupui Williamui Sancroftui⁵⁵, datauta Haknio rajone 1679/1680 Jan. 23, yra proza, pats tekstas eiliuotas taip, kaip kad buvo nurodyta ankščiau (plg. nr. 3). Žr. toliau, laiškas IV.

- b. *De cataractis oculorum ex Quarta, Quinta, et Sexta Parte Ὀφθαλμοδουλείας Georgij Bartesij*⁵⁶ *Germani Ophthlmiatri. Dissertatio Theoretico-practica e Germanico in Latinum conuersa per T. R.*⁵⁷ Britų muziejus, MS Sloane 2520. 57 lapai. Be datos (bet Sloane 699: vienas nuorašas kita ranka datuotas 1694 m.). Antrajame lape *recto*: Pensum Nobilissimi & Experientissimi Dni Franc: Bernard M. D. Celeberrimi deductum per T. Ramsaeum Lituanum⁵⁸. Tai vertimas iš Georgo Bartischo veikalo Ὀφθαλμοδουλεία *Das ist, Augendienst*, išleisto 1583 m. Drezdene, 1584 m. Frankfurte prie Maino ir 1686 m. Sulzbache. Francis Bernardas (1627–1698) buvo laikomas turinčiu „didžiausią medicinos knygų kolekciją, kada nors surinktą Anglijoje“ (DNB). Šios knygos buvo parduotos aukcione po jo mirties; spausdintiniame aukciono kataloge yra 1583 m. Bartischo *Libri medici in folio* (Nr. 533) ir Ramsay'aus *Elogium fati Britanniae* (*Appendix*, Bundle I); pastaroji knyga greičiausiai autorius dovana.

Dar galėčiau pridurti vieną laišką (mano sąrašo XIV numeris) štai prie šių glaustai dr. Koto paminėtų:

- I. Bodlio biblioteka, MS Tanner 461 (38). Laiškas Williamui Sancroftui, Šv. Pauliaus bažnyčios dekanui, lotyniškai. Be datos, bet, sprendžiant iš turinio, ankstesnis nei nr. II. Ramsay'aus pasirašyta kaip SS. *Theol. Candidatus*. Laiškas pradedamas tam tikrais apmąstymais apie likimo nepastovumą; autoriui kadaise nieko netrūkę, bet dabar jis yra priverstas elgetauti prie svetimų durų po to, kai dėl turkų ir lenkų karo liovėsi pinigų siuntimai iš Lietuvos; jam pinigai reikalingi skoloms susimokėti bei grįžti namo; prisi-statydamas kaip priedą prideda rekomendacinius raštus.
- II. Bodlio biblioteka, MS Tanner 40 (118). Dekanui Sancroftui, lotyniškai. Datauta 1677 m. vasario 2 d. (todėl iškyla neaiškumų, nes Sancroftas į Kenterberio arkivyskopus buvo išventintas 1677/1678 m. sausio 27 d.). Pasirašyta kaip ir pirmajame laiške. Kreipiamasi į Sancroftą kaip į senąjį geradarį; rašantysis sirgęs keturias savaites ir vaistams išleidęs visus gautus pinigus, įskaitant ir Stillingfleeto bei Tillotsono aukas; po daugybės perdėtų liaupsių dėl Sancrofto didžiadvasiškumo rašantysis maldauja jo parašo ant pridėtų rekomendacijų, su kuriomis Ramsay'us viliasi gauti papildomos paramos iš vyskupų, dabar susirinkusių Londone į parlamento posėdį.

- III. Bodlio biblioteka, MS Rawlinsono laišakai 59 (116). Arkivyskupui Sancroftui, lotyniškai. Be datos, bet netrukus po 1677/1678 sausio 27 d. pasirašo kaip ir pirmuosiuose. Sveikina Sancroftą išrinkus Kenterberio arkivyskupu, linki jam ilgo gyvenimo ir pan.; priešingai, negu tikėtasi, rašantysis vis dar Anglijoje, nes Bažnyčios persekiojimas Lietuvoje yra toks didelis, kad ten grįžti būtų neprotingas Dievo Apvaizdos gundymas, todėl pasilikęs Londone ir su vyskupo leidimu atidaręs gramatikos ir retorikos mokyklą; turi kelis mokinius, bet daug skolų; prašo pagalbos.
- IV. Bodlio biblioteka, MS Rawlinsono laišakai 59 (115). Sancroftui, angliškai. Datuota 1679/1680 m. sausio 23 d., parašyta Haknio parapijoje. Pasirašytas Ramsay'aus B. D.⁵⁹; išsiųstas laiško įteikėjo (ponios Ramsay?). Apgailestaujamas dėl būtinybės kreiptis į Sancroftą dar sykį, po vienerių metų pertraukos, kaip kad Jo Šviesybė buvo įsakęs; labai sergąs ir neturįs lėšų išsilaikyti, jo mokykla dėl jo ligos išsiskirsčiusi; maldauja pagalbos ir daugiau ateityje žada nebebūti „ramybės drumstėju“; įdeda į voką „mažą dovanėlę“. Plg. rankraštį aukščiau, kuris tikriausiai ir yra ta minima „dovanėlė“.
- V. Bodlio biblioteka, MS Rawlinsono laišakai 51 (119). Sancroftui, angliškai. Be datos, bet, sprendžiant iš turinio, vėliau nei ketvirtasis laiškas. Pasirašo „Tomas Ramsay'us, lietuvių pamokslininkas“. Meldžia pagalbos; prideda dokumentinį bėdų paliudijimą bei du laiškus, parašytus jam prancūziškai nuo „ledi Holles, neseniai apraudoto vyro našlės“; šio laiško įteikėja yra autorius žmona ir ji pateiksianti Sancroftui papildomų smulkmenų apie tai; įdeda į voką dovaną. Denzilas Hollesas, pirmasis Clare grafas, mirė 1679/1680 metų vasario 17 d., jį pergyveno jo trečioji žmona Estera,

53 Pagyrimo šauksmas žymiausiajam ir kilniausiajam Monmouto kunigaikščiui Jokūbui jo dabartinėi pozicijai pažymėti, sudarytas Tomo Ramzos, lietuvių, šv. teologijos kandidato 1679–1980 Viešpaties metais (*lot.*).

54 Indosamentas (*angl.* endorsement) – įrašas skolos vertybinio popieriaus (čekio, vekselio) antroje pusėje arba pratąsoje apie šio popieriaus ir visų su juo susijusių teisių perdavimą kitam asmeniui.

55 William Sancroft (1617–1693) – Kenterberio arkivyskupas. Ėjo įvairias bažnytines pareigas, buvo kaltinamas maištu, uždarytas į Tauerį, 1690 m. atstatyintas.

56 Georg Bartisch (Georgius Bartesius, 1535–1607) – savamokslis vokiečių gydytojas, laikomas

šiuolaikinio akių ligų mokslo pradininku. Pagarsėjo kaip geras savo srities specialistas, 1588 m. tapo Saksonijos kunigaikščio rūmų okulistu. Minima T. Ramzos iš vokiečių kalbos į lotynų kalbą išversta knyga – pirmasis veikalas Europoje apie akių chirurgiją.

57 Apie akių kataraktas iš vokiečio oftalmologo Georgijaus Bartesijaus *Οφθαλμοδοουλεια* ketvirtos, penktos ir šeštos dalies. Teorinė praktinė disertacija, iš vokiečių į lotynų kalbą išversta T. R. (*lot.*).

58 Kilniausiojo ir mokyčiausiojo Pono Francio Bernardo, garsiojo medicinos daktaro, užduotas darbas, atliktas T. Ramzos, lietuvių (*lot.*).

59 B[acalaurus] D[ivinitatis] (*lot.*) – Teologijos bakalauras.

mergautine pavarde Le Lou iš Colombiers, Normandijos. Ji mirė 1684 m. (*Registers of Westminster*, red. J. L. Chester, Harleman Soc., X, p. 4), todėl Ramsay'aus dovana, jei ne koks nors rankraštis, tikriausiai buvo *Climax Pa- negyrica* (1682) egzempliorius.

- VI–X. *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, pareng. J. H. Hessels⁶⁰, III, d. 2, nr. 4391. Du laišakai angliškai Olandų bažnyčios Londone Vyresnybei bei trys lotyniškai gerb. ponui Opdebeekui. Nė vienas iš laiškų nedatuotas, bet Hesselso datuoti apie 1680 m.; jis pateikia vieną laišką ištisai, o kitų tik esmę. Pasirašyta įvairiai, kaip antai *M. of the Gospell*⁶¹; *Lithuanus V. D. M.*⁶²; *Lith. S. Th. Cand.*⁶³; *Lithuanus*⁶⁴; *a Lithuanian*⁶⁵, *B. D.*⁶⁶ Šie laišakai galėtų apimti mažiausiai dvejus metus; ponias Ramsay įteikė du iš jų. Ramsay'us užsimena apie pagalbą, gautą iš Prancūzų bažnyčios Londone; jis rašas dvi knygas ir todėl reikalingas paramos; vieną iš jų jis apibūdina kaip *Historia moderna conspirationis*⁶⁷ (t. y. popiežininkų sąmokslą?) ir sako, kad netrukus ji būsianti išleista; kita knyga, kurios pradžia jis siunčias pasiskaityti, yra „skirta išryškinti tikresnės protestantų pusės tyrumui bei parodyti beprotystei tų, kurie vadina juos schizmatikais ir neigia tarp jų esant tikrą kunigystę“. Nesu identifikavęs nei vieno, nei kito kūrinio, jei apskritai jie kada nors buvo išleisti. Atrodo, kad olandai Ramsay'ų priėmė šaltai.
- XI. Lambetho rūmų biblioteka, MS 674 (36). „Didžiai gerbiamam dr. Spenceriui, Beneto koledžo rektoriui“, lotyniškai. Be datos, bet greičiausiai ne anksčiau kaip prieš 1685 m.: Johnas Spenceris buvo Corpus Christi (Beneto) koledžo Kembridže rektorius 1667–1693 metais; pasirašyta vien tik vardu. Siūlo dvi knygas, vieną lotynišką, „kurią dedikavau Jums kaip Jums skolingų dėkingumo išraišką“, kitą anglišką, dedikuotą karaliui; Spenceris pateisinsiąs klaidas (padarytas dėl skubos) pirmojoje knygoje ir matysiąs iš antrosios autoriaus pažangą *in pronunciando vestro Schibolet*⁶⁸; dabar prašas pagalbos, mat ketinas pagaliau grįžti į savo kraštą *post gravissimum meum meorumque morbum. Post amissa omnia*⁶⁹. Lotyniškoji knyga greičiausiai yra *Apostrophe ad Idaliam matrem* (1685), kuri, nors ir nededikuota pačiam Spenceriui, bet dedikuota Universiteto kancleriui ir vyresnybei. Aš neradau jokios angliškos knygos, priklausančios Ramsay'aus plunksnai. O štai žodžiai *meum meorumque* yra pirma užuomina, kad Ramsay'us, be žmonos, turėjo dar ir šeimyną.
- XII. Bodlio biblioteka, MS Ashmole 1136 (17). Ashmole'ui⁷⁰, angliškai. Be datos, bet ne anksčiau kaip prieš 1685 metus. Pasirašyta tik vardu. Ramsay'us buvo sutikęs Ashmole'ą tik kartą, bet nepaisant to ryžėsis kreiptis į jį; skundžiasi dėl skolų, ligų bei nelaimių ir net mažą knygelę, įdėta į voką

kaip dovana, neišvengusi blogos lemties, „nes aš šiaip ne taip gana nemažai jų, buvusių spaustuvėje (nelyg iš sunaikintos Trojos), išgelbėjau, jų formos, laužiniai, įrankiai buvo sudaužyti dieną prieš tai, kai aš turėjau gauti šiuos egzempliorius, ar tai dėl uždraustų, ar tai dėl neturinčių leidimo spausdinti pamfletų“; Ramsay’us apsisprendęs grįžti į Lietuvą, tačiau neturįs tam lėšų; žmona ir vaikas reikalingi išlaikymo; atsiųsiąs žmoną atsakymo.

Pirmojo lapo antroje pusėje yra eilės Ashmole’ui, *kilniausiajam Mecenatui*, paimtos iš Marcialio (*Epigr.* IV, 14.6, 10–11, 13–14). Įdėtasis pamfletas buvo *Apostrophe ad Idaliam Matrem* (1685) ir dabar yra Ashmole’o fonde 1021 (9): turi pridėtą papildomą rankraštinę medžiagą, kaip kad Ramsay’us savo laiške teigia („Aš pridėjau prie jo keletą kitų smulkių mažmožių“), ir tai dera su kitomis ten aprašytomis detalėmis („Objektas [t. y. karalius, – *vert.*] yra miręs, bet jo atminimas gyvas“) bei („nors dabar ir velionis [t. y. karalius, – *vert.*], tačiau tada, kai buvo rašoma, dar gyvas) Karalius“. Šį pamfletą spausdinęs Johnas Darby buvo nuteistas karaliaus teisme 1683 ar 1684 metų vasarį dėl *The Speech of the late Lord Russel* išspausdinimo liepą prieš metus (Echardo veikalas *History*, III. 711, Plomerio *Dictionary of Printers*, 1668–1725, p. 97). Nesu aptikęs fakto, kad Ramsay’us būtų buvęs įsipainiojęs į panašų nemalatumą 1684 m. pabaigoje, t. y. tikėtiną laiką, kada šis Ramsay’aus pamfletas buvo išspausdintas. W. H. Blacko *Catalogue of the Manuscripts bequeathed by E. Ashmole, &c.* (1845), p. 972 teigia, jog šis bei kiti laišškai „atrodo, buvo išsiųsti kartu“, bet tai neįmanomas dalykas, nes Ramsay’us turėjęs vieną vaiką pagal dvyliktąjį laišką, o pagal tryliktąjį – du ar daugiau.

60 Jano Hendriko Hesselso (1836–1928), knygoty-
rininko, knygos istoriko, inkunabulisto (parašė kelis
veikalus ginčydamas Johanno Gutenbergo, kaip
spaudos išradėjo, nuopelnus), parengta publikacija
Olandų bažnyčios Londone archyvas, išleista 1892 m.
Londone, apimanti 1568–1872 m. dokumentus,
susijusius su Olandų bažnyčios Londone personali-
jomis. Leidinys 2013 m. buvo perleistas faksimili-
niu būdu.

61 M[inister] of the Gospel (*angl.*) – Evangelijos
tarnas.

62 Lithuanus V[erbi] D[ivini] M[inister] (*lot.*) –
Lietuvis Dievo Žodžio ministras.

63 Lithuanus S[anctae] T[heologiae] Cand[idatus]
(*lot.*) – Lietuvos, Šventosios teologijos kandidatas.

64 Lietuvos (*lot.*).

65 Lietuvos (*angl.*)

66 B[acalaureus] D[ivinitatis] (*lot.*) – Teologijos
bakalauras.

67 Šių laikų sąmokslo istorija (*lot.*).

68 Tariant jūsiškai *Schiboleth* (*lot.*).

69 Po sunkiausios mano bei maniškių ligos visa ką
praradus (*lot.*).

70 Elias Ashmole (1617–1692) – vienas garsiausių
anglų kolekcininkų, pirmojo viešojo muziejaus
Britanijoje (1683) įkūrėjas, bibliofilas, heraldikos,
genealogijos, istorijos ir kt. sričių ekspertas. Buvo
sukaukęs vertingas knygų, rankraščių, įvairių egzo-
tiškų reteniubių iš viso pasaulio kolekcijas, kurios
sudarė Oksforde 1683 m. įkurto muziejaus (*angl.*
Ashmolean Museum) pagrindą.

XIII. Bodlio biblioteka, MS Ashmole 1136 (18). Ashmole'ui, lotyniškai. Be datos, bet, sprendžiant iš turinio, vėliau nei dvyliktasis. Pasirašyta *Lithuanus*. Pradedama retoriniais pagyrimais ir pereinama prie įprastinio prašymo; paminima *suspirans uxor et nutu adgements infantuli*⁷¹; pabaigoje yra du ciklai po tris eleginius posmelius, pirmasis *in Chymici apud Oxonienses Phrontisterij cum Theatro Connubium*⁷², antrasis – Lenkijos karaliui.

XIV. Public Record Office, S. P. 32 (Will. & Mary I), nr. 118. Charlesui Talbotui⁷³, Šrousberio grafui, angliškai. Nurodyta 1689 m. rugpjūčio 1 d. data. Pasirašyta tik vardu. Prie laiško pridėtas kaip dovana „išmoningumo pavyzdį“, rašas apie savo tvirtą pasiryžimą grįžti namo „ir čia tarnauti protestantiškai įtakai plėsti“; vis dėlto jam reikią pagalbos, jei jau jis pasiryžęs tą daryti, nes visa jo nuosavybė buvo konfiskuota jo šeimininko bei kreditorių. Tasai įdėtasis „išmoningumo pavyzdys“ tikriausiai buvo *Elogium faelicis fati Britanniae* (1689) egzempliorius.

XV. Bodlio biblioteka, MS Ashmole 1136 (16). Ashmole'ui, angliškai. Be datos, bet, sprendžiant iš turinio, labai artimas keturioliktojo laiško parašymo laikui. Pasirašyta vien tik vardu. Ketinąs vykti į savo šalį; į voką įdedas „kuklaus išmoningumo paminklą“ dėkodamas už parodytą geranoriškumą; užeisias atsisveikinti penktadienį, kuomet (kaip Ramsay'us švelniai užsimena) viešėdamas jis suteiks Ashmole'ui galimybę pasiklausti pasakojimo apie jo „akivaizdžias bėdas“. Kaip dovana vėl buvo pridėtas *Elogium* (1689), kurio egzempliorius dabar yra Ashmole'o fonde 1021 (3).

Šioje vietoje laišakai pasibaigia, palikdami du neatsakytus klausimus: Ar Ramsay'us pagaliau grįžo į Lietuvą ir ar jis pagelbėjo verčiant Naująjį Testamentą į lietuvių kalbą, kaip tvirtino jo našlė? Anot dr. Koto, vertimo darbai prasidėjo 1682 metais; jeigu Ramsay'us buvo įsidarbinęs vertėju dar gyvendamas Anglijoje, sunkiai įsivaizduojama, kad jis nebūtų užsiminęs apie tai savo laiškuose pateikdamas rekomendaciją, turint omenyje, kad lietuviškasis vertimas buvo propaguotas bei šelptas Anglijoje ir valstybiniu lygiu, ir privačiai apytikriai dvidešimt penkerius metus. Ramsay'us galbūt galėjo kažkiek dalyvauti tame darbe po 1689 metų, bet sunku patikėti, kad jis čia įnešė svarų indėlį⁷⁴. Ramsay'aus pasakojimas apie jį ištikusias negandas turi tam tikro slaviško žavesio, tačiau jo kūriniai yra visiškai nereikšmingi. Ramsay'aus proza anglų ar lotynų kalba yra nepakenčiama, išskyrus tuos atvejus, kai beviltiška padėtis priverčia jį (kaip kad ketvirtajame bei penktajame laiškuose) eiti tiesiai prie reikalo, o poezija – dar žemesnio lygio nei proza. Ramsay'us, įpratęs prie nekritiško savęs vertinimo, niekad neperkopė „pažengusiųjų lygio“, kaip antai jo akrostichai bei anagramos, ir visiškai nesugebėjo susilaikyti nuo citatų bei aluzijų, paimtų ir

iš Biblijos, ir iš klasikinės literatūros⁷⁵. Įžanginė dvyliktojo laiško dalis rodo jį buvus kupiną vaizduotės polėkio ir skęstantį tarsi svarstis nuo to svorio, kurį pats mėgo vadinti „netikėtu išmoningumu“:

Jeigu ašaros pagal gebėjimą galėtų pakeisti savo spalvą, galbūt jomis Jums rašyčiau, mat jos, būdamos padarinys bei palydovės, taip pat galėtų būti tikriausios mano širdgėlos atstovės. Bet kadangi gamta elementariuose dalykuose (kaip kad jie vadinami) be naujo veiksnio nepripažįsta permainų, esu priverstas perteikti, Jūsų Šviesybe, savo ašaras rašalo pavidalu, visai neabejodamas, kad per ypač gerai nupoliruotą Jūsų išlavinto nuovokumo teleskopą Jūs iš karto atpažinsite skirtingą druskos ir acto prigimtį...

O kalbant apie šį straipsnį, Ramsay'us kaip mat būtų pasiūlęs atitinkamą posakį – *ne sutor ultra crepidam*⁷⁶, kas apytikriai reiškia: knygotyrimams reikėtų pasisaugoti batų.

Versta iš: OATES, J.C.T. An Old Boot at Cambridge.

The Book Collector, 1961, no. 3 (Autumn)

Vertė Evaldas Grigonis

Paaikškinimus parengė Gina Kavaliūnaitė,
Evaldas Grigonis, Alma Braziūnienė

Įteikta 2017 m. rugsėjo 24 d.

71 Sielvartaujanti žmona ir savo dūsavimais jai pritariančios vaikeliai (*lot.*).

72 Apie Oksfordo Chemijos mokyklos sutuoktuves su teatru (*lot.*).

73 Charles Talbot (1660–1718) – anglų didikas, politikos veikėjas, nuo 1694 m. Šrousberio (*angl.* Shrewsbury) kunigaikštis. 1679 m. perėjo į anglikonų Bažnyčią, aktyviai dalyvavo 1688 m. nuverčiant Anglijos karalių Jokūbą II (1633–1701) ir naujuoju valdovu išrenkant Vilhelmą Oranietį (1650–1702). Ėjo įvairias aukštas valstybines pareigas.

74 1697 m. Belicos provincinio sinodo protokole

yra kanonas, kuriuo Tomas Ramza buvo paskirtas vienu iš Naujojo Testamento redaktorių.

75 Emilia Barbiero, Toronto universiteto klasikinų kalbų departamento asocijuota profesorė, Michaelio Ayre'o prašymu komentavusi T. Ramzos kalbą, taip pat pabrėžia T. Ramzos polinkį į pomastišką, manieringą ir įmantrų stilių, nesaikingą meninių priemonių, anagramų ir citatų vartojimą, tačiau šių jo lotynų kalbos savybių nevertina taip nedovanotinai prastai.

76 Batsiuvyvs tegu sprendžia tik apie batus (Plinius M.), t. y. nelisk ten, kur neišmanai (*lot.*).